

Marjan Bedrij

Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki we Lwowie

bmarjan@bigmir.net

Podstawowe funkcje sądów kopnych na ukraińskich ziemiach od XIV do XVIII wieku

Summary

The basic functions of “kopa” courts on Ukrainian lands in the 14th–18th centuries

The article is devoted to the basic functions of “kopa” courts on Ukrainian lands in 14th–18th centuries, namely the areas of their activity, through which they implemented certain socially important tasks. Investigative, judicial, executive, conciliation and law-making functions of “kopa” courts are analyzed. Investigative function performed by “kopa” courts under “hot kopa” implied pursuing criminals, inquiry and preliminary investigation of the case. Judicial and conciliation functions were realized by means of examining and deciding on the case. Executive function was expressed in the fact that “kopa” courts usually executed their own decisions. Law-making functions of “kopa” courts were manifested in the fact that as a result of their activities, changes were made to the existing legal customs as well as new ones were introduced.

Keywords: “kopa” courts, functions of “kopa” courts, Ukrainian legal customs, court history

Integracja europejska dla Ukrainy jest oczywista, dlatego właśnie niezbędna staje się reforma systemu narodowego budowana na podstawie całkowitego uznania, realizacji i ochrony praw człowieka. W tym procesie ważną rolę odgrywają sądy, które mają

moc ograniczania działań bezprawnych i przywracania praw osobom fizycznym oraz instytucjom. Jednak niski poziom skuteczności współczesnego sądownictwa na Ukrainie zmusza do zastanowienia się nad czynnikami umożliwiającymi naprawienie sytuacji. Podejście systemowe do rozwiązania tego zagadnienia wymaga między innymi naukowej analizy krajowego systemu sądownictwa. Jego ważnym elementem była działalność sądów kopnych, które wzbudzały uznanie społeczne i miały szeroki zakres kompetencji.

Od najdawniejszych czasów na ukraińskich ziemiach istniała praktyka społecznego rozwiązania spraw sądowych: najpierw przez rody, potem — przez gromady. Sprzyjało to kształtowaniu się kompleksu norm prawnozwycajowych, który określał strukturę systemu sądowniczego, a także wymiar sprawiedliwości. Na Rusi Kijowskiej oraz w państwie halicko-wołyńskim gromady terytorialne nazywano „werwami”, dlatego ich urzędami sądowymi były sądy „werwne”. Od XIV wieku „werwy” faktycznie były zlikwidowane, jednak procedura społecznego rozwiązania spornych kwestii pozostała i przyjęła postać sądów kopnych, które otrzymały nazwę od staroruskiego wyrazu „kopytysja”, co oznaczało ‘zbierać się’. W swojej działalności nadal kierowały się prawem zwyczajowym, podejmowały decyzje kolegialne. W ich składzie znaleźli się wybrani przez mieszkańców okręgu nieprofesjonalni sędziowie. Mimo utraty państwowości narodowej przez lud ukraiński sądy kopne funkcjonowały w okresie od XIV do XVIII wieku przeważnie na wsiach, a Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego nawet zawierały artykuły poświęcone tym urzędom sądownictwa społecznego.

We współczesnej nauce prawnej funkcje zjawisk państwowo-prawnych zgodne są z kierunkami ich działalności, dzięki którym realizowane są pewne istotne społecznie działania. Własne funkcje pełniły również sądy kopne, celem niniejszego artykułu jest badanie tych funkcji. Białoruski historyk prawa J. Jucho zaznaczał, że sądy kopne miały do wypełnienia funkcję śledczą, sądowniczą i wykonawczą¹. Oprócz wymienionych przez tego badacza kierunków działalności sądów kopnych warto wyróżnić jeszcze dwie ważne funkcje tych urzędów — pojednawczą i prawotwórczą, które jeszcze nie doczekały się należytego odzwierciedlenia w literaturze naukowej. W dalszej części pracy skupimy uwagę na wszystkich pięciu głównych funkcjach sądu kopnego.

F u n k c j a ś l e d c z a (d o c h o d z e n i o w a). „Gorąca kopa” jako początkowa faza sądownictwa kopnego przewidywała poszukiwanie przestępcy, dochodzenie i poprzednie śledztwo w sprawie. Gonienie śladem było głównym środkiem ścigania osoby podejrzewanej o popełnienie przestępstwa. W ukraińskim państwie kozackim to działanie nazywano „szlakowaniem”. Procedurę jego wykonania przewidywał art. 77 Rozszerzonej redakcji „Ruskiej prawdy”, art. 6 rozdz. XIV Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1566 r. i art. 9 rozdz. XIV Statutu Wielkiego Księ-

¹ I.A. Jucho, *Osnownyje czerty sudoustrojstwa i sudoproizwodstva po Statutu Wielikogo kniażestwa Litowskogo 1529 goda*, [w:] *Pierwyj Litowskij statut 1529 goda (Matieriały riespublikanskoj naucznoj konfieriencyi, poswiaszczennoj 450-letiju Pierwogo Statuta)*, Wilnius 1982, s. 50.

stwa Litewskiego 1588 r. Sąd kopny gonił ślad, czyli przeprowadzał poszukiwanie, od wsi do wsi. Wieś, która wywiodła ślad poza granice swojego terytorium, uchodziła za „oczyszczoną” od wszelakich podejrzeń, w szczególności ukrywania przestępcy, i dlatego nie ponosiła odpowiedzialności prawnej. Odpowiedzialność zbiorowa członków gromady terytorialnej również nie była stosowana w tych przypadkach, gdy wieś, do której doprowadził ślad, dobrowolnie wydawała przestępcę czy wskazywała go. Kiedy śladu nie udawało się wyprowadzić poza granice wsi, ale gromada nie występowała w obronie poszukiwanego, ślad goniono od „ziemi” do „ziemi” albo od dziedzińca do dziedzińca. Człowiek, który wyprowadzał ślad poza granice swojej nieruchomości własności, również uchodził za „oczyszczonego”, dlatego nie pociągano go do odpowiedzialności. Jeśli mieszkańcy wsi nie chcieli czy nie mogli wyprowadzić śladu, nie chcieli znaleźć i wydać przestępcy, niszczyli ślady itd., stosowano odpowiedzialność zbiorową wobec wsi albo poszczególnych osób, które posiadały nieruchomość².

„Zwód” był czynnością procesową, którą stosowano, jeśli osoba, u której zauważono skradzioną rzecz, zaprzeczała nieprawowitości jej zdobycia. Poszkodowany przy świadkach zwracał się do posiadacza skradzionych rzeczy i żądał dowodów prawowitości jego posiadania. Za taki dowód uważano wskazanie osoby, od której posiadacz otrzymał rzeczy. Po otrzymaniu wiadomości o tej osobie „gorąca kopa” podążała do niej. Wtedy poszkodowany żądał dowodów prawowitości jego posiadania również od tej osoby. Prowadzenie zwodu wstrzymywało się na „trzecim zwodzie”: trzeci posiadacz musiał oddać skradzioną rzecz poszkodowanemu bez zaprzeczenia i odszkodowania, ale tym aktem nabywał prawo poszukiwania „swego krzywdziciela” w następnych zwodach³.

Istotne znaczenie w kopnym sądownictwie miało „powołanie” — ogłoszenie o przestępstwie. W drodze powołania wszystkich mieszkańców okręgu kopnego zachęcano do zbierania dowodów w sprawie. Z reguły tę czynność procesową stosowano w sprawach dotyczących morderstwa. Od momentu ogłoszenia krewni zamordowanego wypytywali wszystkich, czy ktoś coś wiedział o przestępstwie. Kiedy to wypytywanie nie dawało oczekiwanych wyników, wtedy sąd kopny uciekał się do „przesłuchiwania”. Za pomocą dochodzenia poszkodowany spodziewał się otrzymać chociażby jakieś dane, za pomocą których udałoby się znaleźć mordercę⁴.

Podczas dochodzenia w sprawie przestępstwa sądy kopne wykonywały skomplikowane czynności śledcze, które nie straciły na swojej aktualności do dziś: przeszuwanie, przegląd przesłuchanie itd. Sąd kopny stosował również identyfikację, podczas

² M. Jasinskij, „Sielo” i „wierw” *Russkoj Prawdy*, [w:] *Antologija ukrajinskoji jurydycznoji dumky*, red.: Ju. S. Szemczuczenko *et al.*, t. 2. *Istorija derżawy i prawa Ukrainy: Ruska Prawda*, Kyjiw 2002, s. 272.

³ A. Jakowliw, *Ukrajinske prawo*, [w:] *Ukrajinska kultura, lekciji*, red. D. Antonowycz, Kyjiw 1993, s. 232–233.

⁴ O. Myronenko, *Sudowyj proces i jogo formy na ukrajinskich zemlach XIV–XVI st.*, [w:] *Aktualni problemy derżawy i prawa*, Odesa 2001, wyp. 11, s. 111–112.

której tożsamość ustalano poprzez wizualne porównanie czy zwykle przykładanie, na przykład, zestawienie podeszwy obuwia podejrzanego czy innego przedmiotu ze śladem, który został ujawniony na miejscu przestępstwa. Praktyką dość rozpowszechnioną było uczestnictwo woźnego (państwowego urzędnika sądowego) w wykonywaniu przez sądy kopne czynności śledczych, który w swoich sprawozdaniach protokołował ich wyniki⁵.

Oskarżający miał prawo trzykrotnie zwoływać kopę w celu przeprowadzenia przesłuchiwania zbiorowego mieszkańców, jeśli tego wymagało ustalenie prawdy. Między poszczególnymi obradami zarządzano przerwę trzydniową. Właściciel ziemski musiał pilnować, żeby jego chłopci nie uciekli ze wsi. W ciągu tych trzech dni skarżący szukał dowodów, a sędziowie kopni przesłuchiwali świadków. Jeśli podczas tych trzech przesłuchań zbiorowych uczestnicy zebrania kopnego oświadczyli, że oni niczego o danej sprawie nie wiedzą, a oskarżający nie miał niezbędnych dowodów, zwoływano „kopę przysięgłą”. Oskarżający wybierał kilka osób z każdej wsi i zobowiązywał poprzysiąc, że oni przestępstwa nie dokonywali i przestępcy nie znają. „Kopa przysięgła” odbywała się następnego dnia po trzecim przesłuchaniu zbiorowym. Ludzi, którzy rezygnowali z przysięgi, automatycznie uznawano za winnych przestępstwa⁶. Kiedy wszyscy złożyli przysięgę zgodnie z obyczajami ustalonymi prawem kopnym, wtedy sprawę karną zamykano.

„Gorąca kopa” (dochodzenie poprzednie) kończyła się „dawaniem winy”. Sąd kopny albo sam poszkodowany na mocy zebranych podczas śledztwa dowodów oskarżali pewną osobę czy kilka osób o popełnienie przestępstwa⁷. Po „dawaniu winy” rozpoczynało się postępowanie sądowe w sądzie kopnym, czyli „wielka kopa”. Zatem sąd kopny pełnił funkcję śledczą (poszukiwanie) przede wszystkim na etapie „gorącej kopy”. Na Ukrainie średniowiecznej nie istniał jeszcze efektywny system organów państwowych zajmujących się ochroną porządku prawnego, dlatego w większości przypadków śledztwo w sprawie przestępstw przeprowadzały gromady terytorialne w trybie sądownictwa kopnego. Ponadto dość często sądy państwowe (przede wszystkim grodzkie) zwracały się do gromad z poleceniem przeprowadzenia śledztwa w sprawie przestępstwa i potem przekazania sprawy do rozpatrzenia przez sąd państwowy.

F u n k c j a s ą d o w n i c z a. Skład sądu kopnego na etapie „wielkiej kopy” miał własną strukturę. Wszystkich uczestników sądu kopnego nazywano „kopnikami”. Kopni sędziowie (ich liczba nie była stała i w zależności od sprawy mogło ich być od 10 do 20), których wybierała ludność okręgu kopnego, byli gospodarzami domów i na stałe mieszkali w okolicy. Tylko oni mieli prawo podejmować decyzję w sprawie. Oprócz sędziów kopnych na dużą kopę zapraszano po jednym-dwóch mężczyzn z trzech wsi sąsiedniego okręgu kopnego. Nazywano ich w sądownictwie kopnym „ludzie storonni”. Nie mieli prawa głosu, jednak sprawowali kontrolę nad

⁵ W. Tertysznyk, *Kryminalno-procesualne prawo Ukrainy*, Kyjiv 2007, s. 58–59.

⁶ N. Iwanyszew, *O diewnich sielskich obszczinach w Jugo-Zapadnoj Rossii*, Kiew 1863, s. 18–19.

⁷ I. Czerkaskyj, *Gromadskij (kopnyj) sud na Ukraini-Rusi XVI–XVIII ww.*, [w:] *Praci komisiji dla wjuzczuwannja istoriji zachidnoruskoj ta wkrajinskoj prawa*, Kyjiv 1928, wyp. 4/5, s. 409.

postępowaniem sądowym. W obradach sądu kopnego mogli uczestniczyć ziemianie i urzędnicy państwowi, ale również bez prawa głosu. Resztę zebrania kopnego stanowiła publika (gromada), której obowiązkowe uczestnictwo we wszystkich obradach sądu kopnego zapewniało maksymalny rozgłos procesu sądowego. Wśród urzędników państwowych największy status prawny w sądownictwie kopnym miał woźny (do 1566 r. — wyż), który uczestniczył w obradach sądu kopnego, wpisywał podjęte decyzje i składał sprawozdanie o nich w sądzie grodzkim⁸.

Postępowanie sądowe odbywało się na „kopowisku” — niezmiennym w ciągu wielu stuleci i określonym przez obyczaje gromady miejscu (zwykle pod otwartym niebem) zebrań i obrad sądów kopnych. Przypuszczalnie wcześniej na kopowiskach obradowały sądy „werwne”, a — być może — przed nimi jeszcze także sądy gromadzkie społeczeństwa przedpaństwowego. Rozpatrzenie sprawy przez sąd kopny rozpoczynało się od tego, że poszkodowany opowiadał sędziom o okolicznościach sprawy, przedstawiając dane zebrane podczas gorącej kopy. Potem sąd kopny wzywał podsądnego, żeby ten podał dowody swojej niewinności⁹.

Miejsca zajmowane przez sędziów podczas obrad tworzyły okrąg z wolnym miejscem pośrodku, które nazywano „kopnym kołem”. Do koła wstępował uczestnicy procesu sądowego, aby przedstawić swoje oświadczenia i dowody¹⁰.

Sądownictwo kopne miało charakter rywalizacyjny, dlatego strony procesu dowodziły swojej racji na debatach sądowych. Dokumenty o działalności ukraińskich sądów kopnych dowodzą, że zarówno sędziowie kopni, jak i strony oraz publika podczas procesu sądowego przejawiali doskonałą wiedzę ukraińskiego prawa zwyczajowego; strony często cytowały normy prawnozwyczajowe, przekazując ich dosłowną treść¹¹. Najważniejsze w sądownictwie kopnym było nie tylko podanie dowodów, ale też określenie i uzasadnienie przed sądem kopnym czynności prawnej normy zwyczajowej, na podstawie której trzeba było rozwiązać sprawę. W takich przypadkach rywalizacja stron co do faktycznych okoliczności sprawy przekształcała się w spór o czynności normy prawnej¹².

Podsądny (pozwany) powinien był „wywód właściwy z siebie dokonać”, czyli dowieść swojej niewinności. Według oświadczeń stron sąd kopny przesłuchiwał świadków, oglądał dowody rzeczowe, miejsce wydarzenia, prowadził przesłuchania, stosując między innymi katusze („męki”). Kiedy według wyników postępowania sądowego jedna ze stron była bardziej bliska prawdy, sąd kopny zobowiązywał ją do przysięgi¹³.

⁸ B. Tyszczyk, M. Bedrij, *Kopne sudoczynstwo w Ukraini ta osoblywosti jogo zdijsnennja (XIV–XVIII st.)*, „Prawo Ukrainy” 2010, nr 1, s. 71.

⁹ R. Laszczenko, *Kopni sudy na Ukraini, jich pochodzennja, kompetencija i ustrij*, [w:] *Zb. Prawnychoj komisiji*, N.T.Sz, Lwiv 1927, cz. 2, s. 11.

¹⁰ F. Gawroński, *Sądy kupne vel kopne na Polesiu*, [b.m., 1899?], s. 184.

¹¹ A. Jakowliw, *Ukrajinske prawo...*, s. 235.

¹² S. Borysenok, *Zwyczayewe prawo Lytowsko-ruskoji derżawy na pocztku XVI st.*, [w:] *Praci komisiji dla wyuczuwannja zwyczayewego prawa Ukrainy*, Kyjiw 1928, wyp. 3, s. 89.

¹³ Ja. Padoch, *Sudy j sudowyj proces staroji Ukrainy*, Nju-Jork-Paryż-Sydney-Toronto-Lwiv 1990, s. 89.

Jeśli w stadium „wielkiej kopy” powstawały pewne trudności w ustaleniu prawdy, sąd kopny mógł odłożyć rozpatrzenie sprawy. Jednocześnie z odłożeniem rozpatrzenia sprawy podsądnego umieszczano w więzieniu (komorze) lub oddawano na porękę. Sąd kopny rzadko decydował się na areszt jako środek zapobiegawczy, natomiast najczęściej przekazywał podsądnego na porękę jego panu czy wiejskiej gromadzie, którzy musieli wnieść dużą sumę poręczenia majątkowego: od 100 do 1000 kop groszy¹⁴.

Decyzje sądów kopnych nazywano „dekretami” albo „skazaniami”. Wynoszono je po zbadaniu wszystkich istniejących dowodów i postępowania sądowego. Decyzje podejmowali tylko sędziowie kopni, chociaż inni uczestnicy kopy również mogli wyrazić swoje zdanie w tej sprawie. Sędziowie kopni musieli jednogłośnie podjąć wspólną decyzję. Przyjęcie decyzji poprzedzała narada sędziów¹⁵. Dekrety (decyzje) kopne w większości wypadków układano w formie ustnej, ogłaszając je w obecności uczestników procesu.

Zatem sąd kopny, będąc sądem gromady, w pełni sprawował funkcję sądową w okresie od XIV do XVIII wieku, podobnie jak inne ówczesne urzędy systemu sądowego. W odróżnieniu od ówczesnych sądów państwowych, w sądach kopnych decyzje w sprawach przyjmowano bardziej dynamicznie, otwarcie, obiektywnie i bezstronnie.

F u n k c j a w y k o n a w c z a. Sąd kopny z reguły sam wykonywał swoje decyzje. W sądownictwie werwnym Rusi Kijowskiej i państwa halicko-wołyńskiego istniała praktyka, według której poszkodowany (oskarżający), który wygrał sprawę w sądzie werwnym, otrzymywał prawo do samodzielnego ukarania skazańca. Było to uwarunkowane przewagą interesu osób prywatnych w sądownictwie werwnym¹⁶. Na początku działalności sądów kopnych na ukraińskich ziemiach praktyka ta była zachowana. Uczestnicy „zawitej kopy” (końcowej fazy sądownictwa kopnego) pomagali poszkodowanemu wykonać dekret kopny. Z czasem rola publicznego interesu w sądownictwie kopnym wzrastała, dlatego też sąd coraz rzadziej zezwalał poszkodowanemu na samodzielne ukaranie skazańca. W razie trudności z wykonaniem swojej decyzji sąd kopny miał pełnomocnictwo, by zwracać się o pomoc do sądu grodzkiego. Również w wypadku uchylania się pozwanego od spłaty zasądzonej kompensacji albo kary sąd kopny miał prawo zwracać się o pomoc do miejscowego feudała, którego poddanym był skazany¹⁷.

Podczas „zawitej kopy” wobec skazańca w sprawie karnej można było stosować chłostę albo karę śmierci. W tym celu kilku członkom gromady sąd kopny przydzielił

¹⁴ A.Ja. Efymentko, *Jużnaja Rus*, SPb. 1905, t. 1, s. 353.

¹⁵ I. Czerkaskyj, *Gromadskij (kopnyj) sud na Ukraini-Rusi...*, s. 493.

¹⁶ F. Leontowicz, *Russkaja Prawda i Litowski Statut w widach nastojatielnoj nieobchodimosti wkluczit' litowskoje zakonodatielstwo w krug istoriji russkogo prawa*, [w:] *Antologija ukrajinskoji jurydycznoji dumky*, t. 2. *Istorija derżawy i prawa Ukrainy: Ruska Prawda*, red. Ju.S. Szemszuczenko et al., Kyjiw 2002, s. 205.

¹⁷ Ja. Padoch, *Sudy j sudowyj proces staroji Ukrainy...*, s. 90.

funkcję kata. Oprócz tego członkowie gromady niekiedy ponosili koszty związane z najęciem kata-fachowca¹⁸.

Wśród kar cielesnych na „zawitej kopie” przeważnie stosowano pobicie batami. Uznanie podsądnego przez sąd kopny za winnego dokonania ciężkiego przestępstwa zazwyczaj skutkowało karą śmierci. Głównymi sposobami wykonania kary śmierci w sądownictwie kopnym na ukraińskich ziemiach były: powieszenie na szubienicy (najbardziej rozpowszechniony); spalenie na stosie (stosowano tylko wobec świętokradców, wiedzów i czarownic, a z czasem również podpalaczy); ćwiartowanie (stosowano tylko w skrajnych i bardzo rzadkich przypadkach)¹⁹.

Sąd kopny miał pełnię praw procesowych: od wszczęcia postępowania sądowego do wykonania decyzji sądowej. Co prawda we wsiach Galicji wykonawcza władza sądu kopnego stopniowo była ograniczana, przecież dla przymusowego wykonania „dekretu kopnego” było niezbędne jego uprawomocnienie w sądzie grodzkim.

F u n k c j a p o j e d n a w c z a. Głównym zadaniem sądu kopnego było osiągnięcie pokoju i zgody w okręgu kopnym, odnowienie spokoju, niedopuszczenie do zemsty (wendety), dlatego pełnił on funkcję pojednawczą. Najbardziej wyraźnie była ona widoczna podczas rozpatrywania i rozwiązywania przez te sądy spraw cywilnych, dotyczących kłótni między sąsiadami²⁰. Jednocześnie w sprawach karnych sądy kopne również występowały jako subiekt pojednania stron procesu.

Ukraińskie prawo zwyczajowe zdecydowanie zakazywało poszkodowanemu, by samodzielnie, bez wiedzy gromady, godził się z tymi, którzy wyrządzili mu krzywdę materialną czy uszkodzenia cielesne. Zabroniona była zemsta, czyli samowolne, bez decyzji gromady i sądu kopnego karanie winnego. Poszkodowany miał oskarżać winnego w sądzie kopnym lub pogodzić się z nim nawet podczas wykonywania kary śmierci²¹. Z reguły, w zamian za ulaskawienie, winny spłacał poszkodowanemu pewną sumę pieniędzy.

Profesor N. Iwanyszew zaznaczał: „W obyczajach prawnych Rosji południowo-zachodniej [Ukrainy — M.B.], jak też w ogóle starożytnych ustawodawstwach słowiańskich i niemieckich, zasada prawa prywatnego przeważała nie tylko w sprawach cywilnych, lecz także w karnych. Osoba, której prawo było naruszone wskutek przestępstwa, mogła oddać winnego na całą surowość prawa albo skończyć sprawę dobrowolną umową”²². Los przestępcy w sądownictwie kopnym zależał więc od woli poszkodowanego.

¹⁸ B. Tyszczyk, M. Bedrij, *Kopne sudoczynstwo w Ukraini ta osoblywosti jogo zdijnsennja (XIV–XVIII st.)...*, s. 73.

¹⁹ O.W. Szczerbyczkij, *Sudy w bywszem Welikom knjażestwie Litowskom*, Wilna 1912, s. 27.

²⁰ M. Lubawskij, *Oblastnoje dielenije i miestnoje uprawlenie Litowsko-Russkago gosudarstwa ko wriemieni izdanija Pierwago Litowskago statuta*, Moskwa 1892, s. 661.

²¹ M. Kostyckij, *Widnowne prawosuddja w konteksti prawowoji polityky w Ukraini*, <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4.?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4&Count=500&>.

²² N. Iwanyszew, *O driewnich sielskich obszczinach w Jugo-Zapadnoj Rossii*, Kiew 1863, s. 22.

Pojednanie między winnym i poszkodowanym odbywało się na obradach sądu kopnego. W dekrete (decyzji) sądu kopnego, wydanego w jednej ze wsi powiatu owruckiego, było zaznaczone: „[...] przed zebraniem kopy towarzysza przysłał Józefa Baranowskiego, swojego szwagra, jednając Bogdana Baranowskiego, dawał w zamian za ukradzione pszczoły swoje pszczoły... albo pieniądze, żeby wziął za krzywdę swoją; czego Bogdan Baranowski bez wiedzy naszej, kopników, nie chciał uczynić i z nim za ową krzywdę swoją godzić się, ale żeby na kupę Gnat Newmyrecki stanął”²³. Jak widzimy, w tym przypadku poszkodowany nie zamierzał godzić się z winnym bez uczestnictwa sądu kopnego i żądał pojednania podczas obrad kopy, co odpowiadało ukraińskim zwyczajom prawnym.

Osoby, które sąd kopny skazał na karę śmierci, zwracały się z prośbą o ulaskawienie nie tylko do poszkodowanego, lecz także do sędziów kopnych oraz innych obecnych na obradach osób. Jeśli sędziowie zgodzali się na ulaskawienie, zwracali się do poszkodowanego z prośbą, by darował winnemu życie. Te przedsięwzięcia pojednawcze w sądownictwie kopnym otrzymały nazwę „ułożenie”, czyli pojednanie — „zjednoczenie”²⁴. Można powiedzieć, że priorytetem sądu kopnego było pojednanie stron procesu i do tego celu używał on różnorodnych środków procesowych. Funkcja pojednawcza należała do głównych kierunków działalności sądów kopnych.

F u n k c j a p r a w o t w ó r c z a. Sąd kopny wykonywał funkcję prawotwórczą, jednak nie odbywało się to w sposób klasyczny, ponieważ w sądowym orzecznictwie nie tworzył on źródeł prawa. Wykonywanie przez sąd kopny funkcji prawotwórczej wyrażało się w tym, że wskutek jego działalności kształtowano nowe i zmieniano dawne obyczaje prawne.

Przekształceniu sądów werwnych w sądy kopne towarzyszyła ewolucja norm prawnozwycajowych. Oba te procesy były skomplikowane i długotrwałe. W warunkach rozwoju politycznego, socjalnego i prawnego zmieniały się normy ukraińskiego prawa zwycajowego. Ewolucja dokonywała się między innymi pod wpływem orzecznictwa sądów kopnych. Kiedy sądy kopne podejmowały w analogicznych sprawach podobne decyzje, to istniała możliwość, że treść tych decyzji stanie się ogólną regułą i formą obyczaju prawnego. Wśród norm prawnozwycajowych, składających się na system prawa kopnego, ważne miejsce zajmowały normy, utworzone właśnie w taki sposób. Na przykład podczas obrad sądu kopnego, które odbyło się w 1583 r. w powiecie Łuckim, zaznaczano: „Od dawna między nami przestępcę niczym, tylko kopą szukają”²⁵.

Prawo kopne w porównaniu z prawem werwnym było bardziej współczesne, lepiej opracowane i mniej sformalizowane. Stało się to przede wszystkim dzięki dzia-

²³ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, izdawajemyj wriemiennoju kommissieju dla razbora driewnich aktow, wysoczajsze uczrieżdiennoju pri Kiewskom, Podolskom i Wołynskom gienierał-gubernatorie, cz. 4. Akty o proischożdienii szlachietskich rodow w Jugo-Zapadnoj Rossii, Kiew 1867, t. 1, s. 170–171.*

²⁴ I. Czerkaskyj, *Gromadskij (kopnyj) sud na Ukrajini-Rusi...*, s. 610.

²⁵ A. Gurbyk, *Kopni sudy na ukrajinskich zemlach w XIV–XVI st.*, „Ukrajinskij istorycznyj żurnal” 1990, nr 10, s. 113.

łałości praktycznej sądów kopnych. „Ordalje” w sądownictwie kopnym należały do rzadkości (nie ma informacji o występowaniu pojedynku sądowego w prawie kopnym), a w sądach werwnych były one ważną częścią procesu sądowego. W sądownictwie werwnym nie istniało również wyraźne rozgraniczenie na fazy, natomiast w kopnym były: gorąca kopa (dochodzenie poprzednie w sprawie przestępstwa), wielka kopa (postępowanie sądowe), zawita kopa (wykonanie decyzji).

W odróżnieniu od prawa werwnego prawo kopne przewidywało karę śmierci. Najwyraźniej widać to na przykładzie kary za podpalenie. Sądy werwne skazywały podpalaczy do „potoku” i ograbienia (art. 83 poszerzonej redakcji „Ruskiej prawdy”)²⁶, natomiast sądy kopne działały na zasadzie „kto bez przygody kogo spali, ten sam ognia dostojny”²⁷. Można przypuszczać, że możliwość stosowania kary śmierci to wynik orzecznictwa sądów kopnych, które uwzględniały ówczesne tendencje regulacji prawnej.

Jest pewne, że sądy werwne wyraźnie przestrzegały miejsca swoich obrad. Podobnie było i w sądownictwie kopnym, przecież sądy kopne nie zawsze obradowały na tradycyjnych kopowiskach. I. Czerkaskyj zaznaczał: „starożytne kopowiska w wiekach XVI–XVIII musiały już ustąpić wymaganiom życia i dać możliwość nowym czynnikom stwarzania nowych norm, dotyczących miejsca zebrania kopy”²⁸. Stąd można wywnioskować, że orzecznictwo sądów kopnych wypracowało normy prawozwyczajowe, które pozwalały w pewnych okolicznościach na przeprowadzanie rozpraw sądowych nie tylko na kopowiskach tradycyjnych.

Wykonanie funkcji prawotwórczej przez sądy kopne w sytuacji braku ukraińskich narodowych urzędów ustawodawczych było bardzo ważne dla ochrony i rozwoju tożsamości prawnej Ukraińców. Dlatego praktyka sądów kopnych miała znaczny wpływ na ewolucję ukraińskiego prawa zwyczajowego w wiekach XIV–XVIII (zwłaszcza prawa kopnego jako historycznego rodzaju ukraińskiego prawa zwyczajowego), które z kolei było głównym źródłem regulacji ich prawnej działalności.

Podsumowując naukowo-teoretyczne przepisy tego artykułu, warto podkreślić nietypową (jak dla urzędu sądowego), znaczną liczbę funkcji sądu kopnego. Można to wyjaśnić znaczeniem, jakie miały wtedy sądy kopne dla ludności ukraińskiej, która przez stulecia nie miała własnego państwa i była terytorialnie podzielona granicami innych państw. Właśnie w takich warunkach urzędy sądowe zebrań wiejskich wykonywały zadania ochrony ukraińskiego prawa, za każdym razem wznawiały je w decyzjach sądowych i gwarantowały niepodległość, demokratyzm oraz równoprawność sądownictwa mimo podziału stanowego społeczeństwa. Jest to unikatowe doświadczenie dziejów ukraińskiego sądownictwa, które nie może zostać niezauważone przez Ukraińców i powinno posłużyć jako moralny przykład dla współczesnego systemu sądowego.

²⁶ *Chrestomatija z istoriji derżawy i prawa Ukrajiny*, przygot. A.S. Czajkowskyj et al., Kyjiw 2003, s. 32.

²⁷ A. Jakowliw, *Ukrajinske prawo...*, s. 235.

²⁸ I. Czerkaskyj, *Gromadskij (kopnyj) sud na Ukrajinii-Rusi...*, s. 189.

Мар'ян Бедрій

Львівський національний університет імені Івана Франка
bmarjan@bigmir.net

Основні функції копних судів на українських землях у XIV–XVIII ст.

Потреба європейської інтеграції для України є очевидною, а тому постає необхідність реформування національної правової системи на основі максимального визнання, реалізації та захисту прав людини. У цьому процесі визначальну роль займають судові органи, які наділені можливістю припинити незаконні посягання та відновити порушені права фізичних і юридичних осіб. Однак низький рівень ефективності сучасного судочинства в Україні змушує задуматися щодо факторів його підвищення. Системний підхід вирішення цього завдання потребує, серед іншого, наукового переосмислення досвіду вітчизняного судоустрою. Його важливою сторінкою була діяльність копних судів, що мали значне суспільне визнання та широке коло компетенції.

Від найдавніших часів на українських землях існувала практика колективного вирішення судових справ — спершу родами, а потім – громадами. Це сприяло становленню комплексу звичаєво-правових норм, який визначав організацію та здійснення судочинства. У Київській Русі та Галицько-Волинській державі територіальні громади називалися «вервами», тому їх органами судочинства були вервні суди. З XIV ст. існування вервів фактично було припинене, проте спосіб громадського вирішення спірних питань залишився і трансформувався в копні суди, які отримали назву від давньоруського слова «копитися», що означало збиратися. У своїй діяльності вони продовжували керуватися звичаєвим правом, вирішувати справи колегіально в складі обраних жителями округу непрофесійних суддів. Не зважаючи на втрату українським народом національної державності, копні суди функціонували впродовж XIV–XVIII ст. переважно в українських селах, а в Статутах Великого князівства

Литовського навіть містилися статті, присвячені цим органам громадського судочинства.

У сучасній юриспруденції функціями державно-правових явищ прийнято вважати напрямки їх діяльності, через які реалізуються певні суспільно важливі завдання. Безперечно, власний комплекс функцій виконували й копні суди, тому метою цієї статті є дослідження цих функцій. Білоруський історик права Й. Юхо зазначав, що копні суди здійснювали слідчу, судову та виконавчу функції¹. Крім названих цим авторитетним дослідником напрямків діяльності копних судів, варто відзначити також ще дві важливі функції цих органів — примирну та правотворчу, які ще не отримали належного висвітлення у науковій літературі. Надалі зосередимо увагу на всіх п'яти основних функціях копного суду.

Слідча (розшукова) функція. «Гаряча копа» як початкова стадія копного судочинства передбачала розшук злочинця, дізнання та попереднє слідство по справі. Гоніння сліду було основним засобом розшуку особи, яку підозрювали у вчиненні злочину. В Українській козацькій державі цю дію називали «шлякування». Процедуру її здійснення передбачали ст. 77 Розширеної редакції «Руської правди», ст. 6 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. і ст. 9 розд. XIV Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Копний суд гнав слід, тобто проводив розшук, від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території вважалось «очищеним» від усяких підозр, зокрема в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність членів територіальної громади також не наступала у тих випадках, коли село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдавалось вивести за межі села, але громада не виступала на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягувався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наступала відповідальність села або окремих осіб, які володіли нерухомим майном².

Звід був процесуальною дією, яка застосовувалася, якщо особа, в якій побачили вкрадену річ заперечувала неправомірність її набуття. Потерпілий при свідках звертався до володільця крадених речей і вимагав довести правомірність його володіння. За такий доказ вважалось визначення особи, від

¹ И.А. Юхо, *Основные черты судоустройства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года* // Первый Литовский статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 50.

² М. Ясинский, «Село» и «верв» Русской Правды // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. — Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. — Київ: Юридична думка, 2002. — С. 272.

якої володілець отримав речі. Після отримання відомостей про цю особу, «гаряча копа» прямувала до неї. Тоді потерпілий вимагав довести правомірність володіння і в цієї особи. Ведення зводу припинялося на «третьому своді»: третій володілець мусив крадену річ віддати потерпілому без заперечень і відшкодування, але цим актом набував право шукати «свого кривдника» по наступних зводах³.

Важливе значення у копному судочинстві мало «поволення» — оголошення про злочин. Шляхом поволення усі жителі копного округу закликалися до збирання доказів по справі. Як правило, ця процесуальна дія застосовувалась у справах про вбивство. Після оголошення про злочин або одночасно з цим родичі вбитого розпитували всіх, кому було відомо про злочин. Коли це опитування не давало бажаних результатів, тоді копний суд вдався до «прослуху». За допомогою прослуху потерпілий сподівався отримати хоча б якісь дані, за допомогою яких вдалося б знайти вбивцю⁴.

Під час розслідування злочину копні суди застосовували складну систему слідчих дій, які не втратили своєї актуальності в сьогоденні: обшук, огляд, допит тощо. Копний суд також застосовував ідентифікацію, в процесі якої тотожність встановлювалась шляхом візуального порівняння чи простого прикладання. Наприклад, зіставлення підосви взуття підозрюваного чи іншого предмету зі слідом, який було виявлено на місці злочину. Доволі поширеною практикою була участь возного (державного судового чиновника) у здійсненні копними судами слідчих дій, який у своїх звітах фіксував їх результати⁵.

Позивач мав право тричі скликати копу для проведення колективного допиту місцевих жителів, якщо цього вимагало встановлення істини. Між кожним засіданням встановлювалась перерва три дні. Поміщик повинен був стежити, щоб його селяни не втекли зі села. Протягом цих трьох днів позивач шукав докази, а копні судді проводили допити селян. Якщо на цих трьох колективних допитах учасники копного зібрання заявляли, що вони нічого по даній справі не знають, а в позивача не було необхідних доказів, скликалась «присяжна копа». Позивач вибирав кілька чоловік із кожного села та зобов'язував присягнути, що вони злочин не вчиняли та не знають злочинця. «Присяжна копа» відбувалась наступного дня після третього колективного допиту. Люди, які відмовлялись від присяги, автоматично визнавалися винними у злочині⁶. Коли ж усі приймали присягу за звичаями, встановленими копним правом, тоді провадження по даній кримінальній справі закривалось.

³ А. Яковлів, *Українське право* // Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича; упоряд. С.В. Ульяновська. — К.: Либідь, 1993. — С. 232–233.

⁴ О. Мироненко, *Судовий процес і його форми на українських землях XIV–XVI ст.* // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 2001. — Вип. 11. — С. 111–112.

⁵ В. Тертишник, *Кримінально-процесуальне право України*. — К., 2007. — С. 58–59.

⁶ Н. Іванішев, *О древних сельских общинах в Юго-Западной России*. — Київ, 1863. — С. 18–19.

«Гаряча копа» (попереднє розслідування) завершувалась «даванням вини». Копний суд або особисто потерпілий на підставі зібраних у процесі слідства доказів звинувачували певну особу чи кількох осіб у вчиненні злочину⁷. Після «давання вини» розпочинався судовий розгляд справи копним судом, тобто «велика копа». Відтак, копний суд реалізовував слідчу (розшукову) функцію, насамперед, на стадії «гарячої копи». У середньовічній Україні не було ще утворено чіткої й ефективної системи державних правоохоронних органів, тому більшість злочинів розслідувалися територіальними громадами в порядку копного судочинства. Більше того, доволі часто державні (передусім, гродські) суди зверталися до громад із вимогою розслідувати злочин, а згодом передати справу для розгляду в державний суд.

Судова (правозастосовна) функція. Склад копного суду на стадії «великої копи» був структурованим. Загалом усіх учасників копного суду називали «копниками». Копні судді (їх кількість не була фіксованою та становила залежно від справи 10–20 осіб), що обирались населенням копного округу, були господарями домів і мали постійну осілість в околиці. Тільки вони мали право прийняти рішення по справі. Окрім копних суддів, на велику копу запрошували по одному-двох чоловіків з трьох сіл сусіднього копного округу. Вони мали назву в копному судочинстві «люди сторонні». У них не було права голосу, проте ці суб'єкти процесу сліdkували за ходом судового розгляду. На засіданні копного суду могли бути присутні поміщики та державні чиновники, але також без права голосу. Решту копного зібрання становило селянство (громада), тобто публіка, обов'язкова участь якої в кожному засіданні копного суду максиально забезпечувала гласність судового процесу. Серед державних чиновників найбільш важливим правовим статусом у копному судочинстві був наділений возний (до 1566 р. — виж), який брав участь у засіданнях копного суду, записував прийняті рішення та звітував про них у гродському суді⁸.

Судовий розгляд відбувався на «коповищі» — незмінному протягом багатьох століть та визначеному звичаями громади місці (зазвичай під відкритим небом) зібрань і засідань копних судів. Очевидно, на коповищах раніше провидили свої засідання вервні суди, а, можливо, перед ними ще й общинні суди додержавного суспільства. Розгляд справи копним судом розпочинався з того, що потерпілий розповідав суддям обставини справи разом з даними, зібраними під час гарячої копи. Після цього копний суд викликав підсудного, щоб той навів докази своєї невинуватості⁹.

⁷ І. Черкаський, *Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в.* // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4/5. — С. 409.

⁸ Б. Тищик, М. Бедрій, *Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV–XVIII ст.)* // Право України. — 2010 — № 1. — С. 71.

⁹ Р. Лашенко, *Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій* // Зб. Правничої комісії Н.Т.Ш. — Львів, 1927. — Ч. 2. — С. 11.

Гурт учасників копного суду під час засідання набирив круглої форми з вільним місцем посередині. Дане місце називалось «копне коло». У нього ставали учасники судового процесу для заявлення своїх міркувань, вимог, свідчень і надання доказів¹⁰.

Копне судочинство носило змагальний характер, тому сторони процесу доводили свою правоту шляхом судових дебатів. Документи, що зберегли до наших часів відомості про діяльність українських копних судів, свідчать, що не тільки копні судді, але й сторони та публіка під час судового процесу виявляли досконале знання українського звичаєвого права; сторони у процесі часто цитували звичаєво-правові норми, переказуючи їх зміст в стислих реченнях¹¹. Найважливішим моментом у копному судочинстві було не тільки наведення фактичних доказів, але й з'ясування та доведення перед копним судом юридичної дії самої звичаєво-правової норми, на підставі якої слід було вирішити справу. У таких випадках змагання сторін щодо фактичних обставин справи перетворювалось на спір про чинність юридичної норми¹².

Підсудний (відповідач) повинен був «вивід слухний із себе вчинити», тобто довести свою невинуватість у злочині. За заявами сторін копний суд прослуховував свідків, оглядав речові докази, місце події, проводив допити, у тому числі із застосуванням тортур («муки»). Коли за результатами судового розгляду одна із сторін була більш близькою до істини, копний суд зобов'язував її присягнути¹³. Якщо на стадії «великої копи» виникали певні труднощі в процесі встановлення істини, копний суд міг перенести розгляд справи на інший час. Водночас із перенесенням розгляду підсудного поміщали у в'язницю (комору) чи віддавали на поруки. Копний суд рідко вдавався до арешту як до запобіжного заходу, а найчастіше передавав підсудного на поруки його феодалу чи сільській громаді, які повинні були внести велику суму застави: від 100 до 1000 кіп грошей¹⁴.

Рішення копних судів називались «декретами» або «сказаннями». Вони приймалися після дослідження всіх наявних доказів і судового розгляду. Рішення копного суду приймалися тільки копними суддями, хоча інші учасники копи також могли висловити свою думку з цього приводу. Копні судді разом повинні були дійти до спільного одноголосного рішення. Прийняттю рішення передувала нарада копних суддів¹⁵. Копні декрети (рішення)

¹⁰ F. Gawroński, *Sądy kopne vel kopne na Polesiu* / Franciszek Gawronski. — [Б.м., 1899?]. — S. 184.

¹¹ А. Яковлів, *Українське право* // Українська культура: лекції / за ред. Д. Антоновича; упоряд. С. В. Ульяновська. — К.: Либідь, 1993. — С. 235.

¹² С. Борисенко, *Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст.* // Праці комісії для вивчення звичаєвого права України. — К., 1928. — Вип. 3. — С. 89.

¹³ Я. Падох, *Суди й судовий процес старої України*. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: НТШ, 1990. — С. 89.

¹⁴ А.Я. Ефименко, *Южная Русь*. — СПб., 1905. — Т. 1. — С. 353.

¹⁵ І. Черкаський, *Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в.* // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4/5. — С. 493.

у більшості випадків укладались в усній формі шляхом їх виголошення в присутності учасників копного процесу.

Отож, копний суд, будучи судом громади, повноцінно здійснював судову (правозастосовну) функцію у XIV–XVIII ст., як і інші тогочасні органи судової системи. На відміну від тогочасних державних судів, у копних судах справи вирішувалися більш динамічно, відкрито, об'єктивно та неупереджено.

Виконавча функція. Копний суд, як правило, сам виконував свої рішення. У вервному судочинстві Київської Русі та Галицько-Волинської держави існувала практика, згідно з якою потерпілий (позивач), який виграв справу у вервному суді, отримував право самостійно вчинити розправу над засудженим. Це було зумовлено переважанням приватного інтересу у вервному судочинстві¹⁶. На початках формування й діяльності копних судів на українських землях ця практика була збережена. Учасники «завитої копи» (завершальної стадії копного судочинства) допомагали потерпілому виконати копний декрет. З часом роль публічного інтересу в копному судочинстві зростала, тому й копний суд надавав менше можливостей потерпілому для самостійної розправи над засудженим. При виникненні труднощів у виконанні свого рішення копний суд був уповноважений звертатись за допомогою до городського суду. Також при ухиленні відповідача від сплати присудженої компенсації або штрафу копний суд мав право звертатись за допомогою до місцевого феодала, підданим якого був засуджений¹⁷.

Під час «завитої копи» до засудженого в кримінальній справі могли застосовуватись тілесні покарання або смертна кара. Для цього кільком членам громади копний суд делегував функції ката. Крім того, члени громади інколи збирали кошти та наймали професійного ката¹⁸.

Серед тілесних покарань на «завитій копі» здебільшого застосовували побиття батогами. Визнання копним судом підсудного винним у вчиненні тяжкого злочину, як правило, мало наслідком смертну кару. Основними видами смертної кари в копному судочинстві на українських землях були: повішання на шибениці (цей вид смертної кари був найпоширенішим); спалення на вогнищі (цьому покаранню підлягали лише святотатці, відьми та чаклуни, а згодом і підпалювачі); четвертування (цей вид смертної

¹⁶ Ф. Леонтович, *Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права* / Ф. Леонтович // Антологія української юридичної думки. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Юрид. кн., 2002. — С. 205.

¹⁷ Я. Падох, *Суди й судовий процес старої України*. — Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто; Львів: НТШ, 1990. — С. 90.

¹⁸ Б. Тищик, М. Бедрій, *Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV–XVIII ст.)* // Право України. — 2010 — № 1. — С. 73.

кари в копному судочинстві застосовувався в крайніх і дуже рідкісних випадках)¹⁹.

Таким чином, копний суд наділявся усією повнотою процесуальних прав від відкриття провадження і до виконання судового рішення. Щопрада, у селах Галичини виконавча функція копного суду поступово обмежувалася, адже для примусового виконання «копного декрету» було необхідним його затвердження у гродському суді.

Примирна функція. Головним завданням копного суду було досягнення миру та злагоди в копному окрузі, відновлення порядку, недопущення кровної помсти, тому він виконував примирну функцію. Найбільш чітко вона проявлялася під час розгляду та вирішення копними судами цивільних справ щодо деліктів між сусідами²⁰. Водночас у кримінальних справах копні суди також виступали як суб'єкт примирення сторін процесу.

Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади, миритися з тими людьми, які заподіяли йому матеріальну шкоду чи тілесні ушкодження. Заборонено було і самоуправство, помста, тобто самовільне, без рішення громади і копного суду покарання винного. Потерпілий обвинувачувати винного в копному суді чи помиритися з ним навіть під час виконання вироку про смертну кару²¹. Як правило, взамін за прощення винний сплачував потерпілому певну грошову суму.

Професор М. Іванішев зазначає: «У юридичних звичаях Південно-Західної Росії [України — М.Б.], як і взагалі стародавніх слов'янських і германських законодавствах, принцип приватного права переважав не тільки в цивільних, а й у карних справах. Особа, що її право порушено злочинном, могла видати винного під усю суворість законів або закінчити справу добровільною угодою [...]»²². Таким чином, доля злочинця у копному судочинстві, як правило, залежала від волі потерпілого.

Як було зазначено, примирення між винним і потерпілим відбувалось на засіданні копного суду. Так, у декреті (рішенні) копного суду, прийнятому в одному із сіл Овруцького повіту було вказано: «[...] перед зібранням копи друга прислав Йосипа Барановського, швагра свого, еднаючи Богдана Барановського, давав взамін за вкрадені бджоли своїх бджіл [...] або грішми щоб узяв за шкоду свою; чого Богдан Барановський без відому нашого, купників,

¹⁹ О.В. Щербицькій, *Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ*. — Вильна, 1912. — С. 27.

²⁰ М. Любавский, *Областное дѣленіе и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени изданія Перваго Литовскаго статута*. — М., 1892. — С. 661.

²¹ М. Костицький, *Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4&Count=500&>.

²² Н. Иванишев, *О древнихъ сельскихъ общинахъ в Юго-Западной Россіи*. — Киевъ, 1863. — С. 22.

не хотів учинити і з ним за ту шкоду свою годитися, але щоб на купу Гнат Немирецький став»²³. Як бачимо, в даному випадку потерпілий не мав наміру миритись із винним без участі копного суду та вимагав провести примирення на засіданні копи, що відповідало українським правовим звичаям.

Особи, яким загрожував вирок копного суду про смертну кару, звертались із проханням про помилування не тільки до потерпілого, але й до копних суддів та інших присутніх на засіданні осіб. Якщо копні судді вважали це доцільним, вони звертались до потерпілого з проханням пробачити винному. Ці примирні заходи отримали назву в копному судочинстві «вложення», а саме примирення — «єднання»²⁴. Відтак, можна стверджувати, що пріоритетною метою копного суду було примирення сторін процесу, для досягнення якої він вживав різні процесуальні засоби. Це дозволяє говорити про те, що примирна функція належала до основних напрямків діяльності копних судів.

Правотворча функція. Копний суд виконував правотворчу функцію, проте її здійснення не відбувалось у класичному вигляді, оскільки вона не виражалась у судовому прецеденті чи судовій практиці як джерела права. Здійснення копним судом правотворчої функції проявлялось у тому, що внаслідок його діяльності формувались нові та змінювались давні правові звичаї.

Перетворення вервних судів у копні суди супроводжувалось еволюцією звичаєво-правових норм. Ці обидва процеси були складними та тривалими. В умовах політичного, соціального та правового розвитку змінювались норми українського звичаєвого права. Їх еволюція відбувалась у тому числі під впливом судової практики копних судів. Коли копні суди виносили за аналогічними справами подібні рішення, то існувала можливість, що зміст цих рішень стане загальним правилом та отримає чинність у формі правового звичаю. Серед звичаєво-правових норм, що становили систему копного права, вагоме місце посідали норми утворені саме таким способом. Існують підстави припускати, що деякі формулювання копних декретів вказують на це. Наприклад, на засіданні копного суду, яке відбулось у 1583 р. в Луцькому повіті зазначалось: «Здавна між нами злочинця нічим, тільки копою шукають»²⁵.

Копне право порівняно з вервним правом було більш сучасним, краще розробленим і менш формалізованим, що відбулось, передусім, завдяки практичній діяльності копних судів. Ордалії в копному судочинстві були рідкістю (про присутність судового поединку в копному праві взагалі даних немає),

²³ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. Часть четвертая : Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи. — Киевъ, 1867. — Т. 1. — С. 170-171.

²⁴ І.Черкаський, *Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в.в.* // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4/5. — С. 610.

²⁵ А. Гурбик, *Копні суди на українських землях в XIV-XVI ст.* // Український історичний журнал. — Київ, 1990. — № 10. — С. 113.

а у вервних судах вони були вагомою частиною судового процесу. У вервному судочинстві не було також чіткого розмежування на стадії, як у копному: гаряча копа (розслідування злочину), велика копа (судовий розгляд), завита копа (виконання рішення).

Також копне право передбачало можливість смертної кари, чого у вервному праві не було. Найвиразніше це прослідковується у санкціях за підпал. Вервні суди засуджували підпалювачів до потоку і пограбування (ст. 83 Розширеної редакції «Руської правди»)²⁶ у той час, як копні суди діяли за принципом «хто без пригоди кого спалить, той сам вогню гідний»²⁷. Можна припустити, що можливість застосування смертної кари — це теж результат судової практики копних судів, яка врахувала вимоги тогочасних тенденцій правового регулювання.

Відомо, що вервні суди чітко дотримувались місць своїх засідань. Подібно було і в копному судочинстві, адже копні суди не завжди засідали на традиційних коповищах. Однак І. Черкаський зазначав: «кописька стародавні в XVI–XVIII ст. повинні були вже поступитися перед вимогами життя й дати можливість новим факторам утворювати нові норми щодо місця зібрання копи»²⁸. Звідси можна зробити висновок, що судова практика копних судів виробила звичаєво-правові норми, які дозволяли за певних обставин проводити розгляд справ не тільки на традиційних коповищах.

Здійснення правотворчої функції копними судами в умовах відсутності власне українських національних законодавчих органів була вкрай важливою для збереження та розвитку правової ідентичності українців. Тому практика копних судів здійснила значний вплив на еволюцію українського звичаєвого права у XIV–XVIII ст. (зокрема копного права як історичного типу українського звичаєвого права), яке в свою чергу було основним джерелом правового регулювання їх діяльності.

Підсумовуючи науково-теоретичні положення цієї статті, варто відзначити нетипово (як для судового органу) значну кількість функцій копного суду. Це можна пояснити значенням, яке мали копні суди для тогочасного українського народу, який століттями не мав своєї держави та був територіально роз'єднаним кордонами інших держав. Саме в таких умовах судові органи сільських зібрань виконали завдання охорони українського права, щоразу поновлювали його в судових рішеннях і забезпечували незалежність, демократизм і рівноправність судочинства попри наявність станового поділу

²⁶ *Хрестоматія з історії держави і права України* / упоряд.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 32.

²⁷ А. Яковлів, *Українське право* // Українська культура. Лекції за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 235.

²⁸ І. Черкаський, *Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст.* // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. — К., 1928 — Вип. 4. — С. 189.

суспільства. Це унікальний досвід історії українського судоустрою, який не може залишити байдужим жодного українця та повинен послужити моральним прикладом для сучасної судової системи.